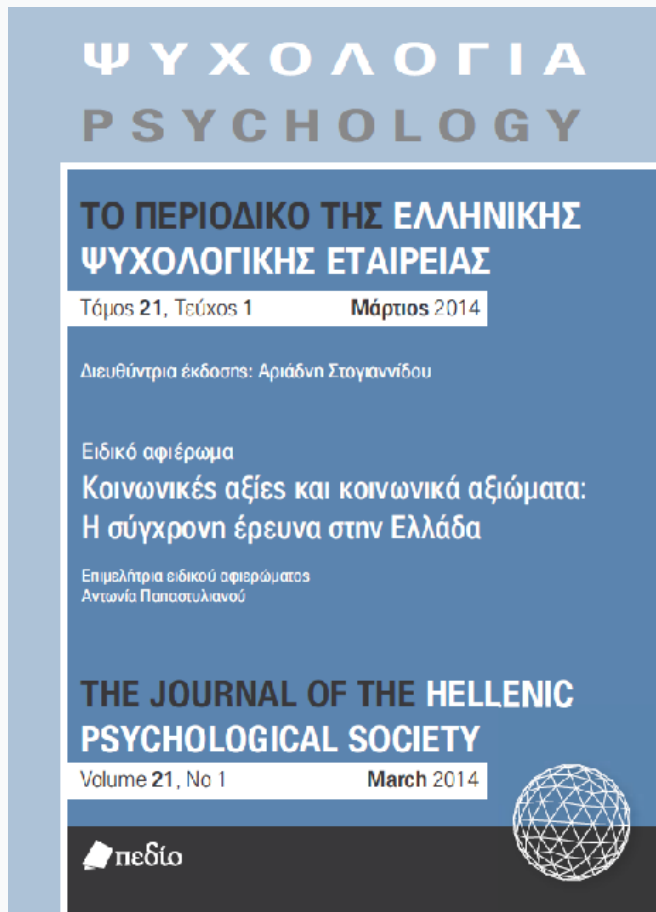

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 21, No 1 (2014)

Studying the orientation of values towards individualism or collectivism through the structural and attitudinal approach of social representation of individuality and collectivity in a Greek and a French sample

Μαρία Σακαλάκη

doi: [10.12681/psy_hps.23260](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23260)

Copyright © 2020, Μαρία Σακαλάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Σακαλάκη Μ. (2020). Studying the orientation of values towards individualism or collectivism through the structural and attitudinal approach of social representation of individuality and collectivity in a Greek and a French sample. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 21(1), 62–75. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23260

Κυρίαρχος προσανατολισμός των αξιών προς την ατομικότητα ή τη συλλογικότητα σε ελληνικό και γαλλικό δείγμα

ΜΑΡΙΑ ΣΑΚΑΛΑΚΗ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο προσανατολισμός αξιών προς τον ατομικισμό ή την συλλογικότητα, στην Ελληνική κοινωνία, μελετήθηκε στο πλαίσιο μιας διαπολιτισμικής έρευνας που απέβλεπε στη σύγκριση ελληνικού και γαλλικού πληθυσμού. Η έρευνα είχε ως στόχο τη μελέτη της δομικής διάστασης των κοινωνικών αναπαραστάσεων των εννοιών της ατομικότητας και της συλλογικότητας σε δύο Ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, καθώς και τις στάσεις απέναντι στις συνιστώσες των δύο εννοιών. Το υλικό συλλέχθηκε με τη μέθοδο των ελεύθερων συνειρμών και αναλύθηκε με τη μέθοδο δομικής προσέγγισης. Το δείγμα αποτελούταν από 68 φοιτητές/-ριες Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου René Descartes -Paris 5 και 109 φοιτητές/-ριες Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Επιβεβαιώνοντας τις υποθέσεις μας, η έρευνα έδειξε ότι τόσο η δομή των αναπαραστάσεων όσο και οι στάσεις των συμμετεχόντων/-ουσών όσον αφορά τα στοιχεία που συναποτελούν τις αναπαραστάσεις της ατομικότητας και της συλλογικότητας, όπως προκύπτουν από τους συνειρμούς των συμμετεχόντων, διαφέρουν μεταξύ των δύο πληθυσμών. Το Ελληνικό δείγμα αξιολογεί θετικότερα τις έννοιες που συνδέονται με την συλλογικότητα, ενώ το Γαλλικό δείγμα τις έννοιες που συνδέονται με την ατομικότητα.

Λέξεις-κλειδιά: Ατομικότητα, Συλλογικότητα, Κοινωνικές αναπαραστάσεις, Αξίες, Στάσεις.

1. Ατομικισμός και συλλογικότητα

Σε ποίο βαθμό οι αξίες της ελληνικής κοινωνίας προσανατολίζονται προς ατομικιστικά ή συλλογικά πρότυπα; Αυτό είναι ένα σημαντικό ερώ-

τημα, δεδομένου ότι η ιστορία και η γεωγραφική θέση της Ελλάδας την τοποθετούν στο μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης, Ευρώπης και Ασίας και ίσως ατομικισμού και συλλογικότητας. Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι η ελληνική κοινωνία υφί-

1. Διεύθυνση: Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ψυχολογίας, Αθήνα. E-mail: sakalaki@panteion.gr, saka@otenet.gr

σταται μια μεταβολή από ένα περισσότερο παραδοσιακό, κολλεκτιβιστικό μοντέλο σκέψης προς την ενσωμάτωση ατομικιστικών αξιών (Triandis, 1995. Triandis, & Vassiliou, 1972). Πράγματι, ο Georgas (1989) έδειξε ότι οι αλλαγές που υπέστησαν οι οικογενειακές αξίες στην Ελλάδα από την συλλογικότητα προς τον ατομικισμό συνδέονται με την μετεξέλιξη της οικογένειας από εκτεταμένη σε πυρηνική καθώς και με την μετακίνηση του πληθυσμού από την ύπαιθρο προς τις πόλεις (Βλέπε επίσης Georgas et al., 2006). Σε ότι αφορά το σύστημα αξιών, η διερεύνησή τους μέσα από την λογοτεχνική παραγωγή τριών ιστορικών περιόδων του 20ου αιώνα, έδειξε μια προοδευτική εξέλιξη από ένα παραδοσιακό, προκαπιταλιστικό σύστημα αξιών κατά την περίοδο 1900-1923, με σημείο αναφοράς τη θρησκεία, την οικογένεια και τον κώδικα τιμής, δηλαδή αξίες που προάγουν την συλλογικότητα, προς ένα σύστημα αξιών με πιο λειτουργικό και κοσμικό χαρακτήρα, προσανατολισμένο προς τις νέες, αστικές συνθήκες που κυριάρχησαν κατά τον μεσοπόλεμο και με πιο συχνές αναφορές σε αξίες της αστικής ιδεολογίας, όπως είναι η ισότητα, ο ατομικισμός, η πρωτοβουλία, τα δικαιώματα του ανθρώπου (Σακαλάκη, 1984).

Με αφορμή το ειδικό τεύχος της Ψυχολογίας πάνω στις αξίες της ελληνικής κοινωνίας, παρουσιάζεται εδώ και σχολιάζεται μια αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη με νέα σχόλια και αναφορές, συντομώτερη εκδοχή, στα ελληνικά, προγενέστερης έρευνας (Sakalaki, Bastounis, & Ferentinos, 2005) που επικεντρώθηκε στο ζήτημα των κοινωνικών αναπαραστάσεων της ατομικότητας και της συλλογικότητας σε ελληνικό και γαλλικό δείγμα, καθώς και των στάσεων ή αξιολογικών κρίσεων που εκφέρουν τα άτομα για τα στοιχεία που συνθέτουν τις αναπαραστάσεις τους της συλλογικότητας και της ατομικότητας.

Η μελέτη της κουλτούρας με βάση τις αξίες του ατομικισμού έναντι εκείνων της συλλογικότητας έχει αποτελέσει γόνιμο έδαφος για την ψυχολογική έρευνα. Μετα-ανάλυση περισσότερων από 83 εμπειρικών ερευνών (Oyserman, Kemmelmeier, & Coon, 2002) υπογραμμίζει την ερευνητική επικέντρωση στις θεωρητικές συνέπειες του ατομικισμού και του κολλεκτιβισμού, όπως είναι η αυτοαντίληψη, η ευημερία, ο τρόπος απόδοσης και ο ορθολογισμός. Επίσης, σειρά άρθρων (βλέπε Bond, 2002 Fiske, 2002 Kitayama, 2002 Miller, 2002 Oyserman και συν., 2002) κατέδειξαν τα πλεονεκτήματα και τους περιορισμούς της ατομικιστικής έναντι της κολλεκτιβιστικής διάστασης μελέτης της κουλτούρας. Το ενδιαφέρον που προκάλεσε αυτό το ζήτημα είναι ενδεικτικό της σημασίας που ενέχει αυτή η θεωρητικοποίηση για την διευκόλυνση της συζήτησης σχετικά με την επίδραση του πολιτισμού πάνω στις αξίες και τις κοινωνικές συνήθειες και πρακτικές.

Λόγω του ότι οι ενδο-ομάδες μπορεί να περιλαμβάνουν την οικογένεια, τη φυλή, εθνικές, θρησκευτικές ή άλλες ομάδες, ο Hui (1988) και ο Triandis (1995), υποστηρίζουν μεταξύ άλλων ότι ο κολλεκτιβισμός αποτελεί ένα πιο ευρύ κατασκεύασμα, εμπιριέχοντας πολιτισμικά ανόμοιους σχηματισμούς όσον αφορά τα διαφορετικά είδη και επίπεδα των ομάδων αναφοράς. Υπό αυτό το πρίσμα, ο κολλεκτιβισμός μπορεί να υποδηλώνει ένα ευρύτερο φάσμα αξιών, στάσεων και συμπεριφορών σε σύγκριση με τον ατομικισμό. Διευρύνοντας και επικυρώνοντας αυτούς τους ορισμούς, έρευνες έχουν δείξει ότι ο ατομικισμός επικεντρώνεται στην κατασκευή της θετικής αυτο-αντίληψης ως πρωταρχικό σκοπό της ανθρωπίνης δραστηριότητας (Baumeister, 1998) και ότι ο κολλεκτιβισμός επικεντρώνεται στην ιδέα της υπαγωγής σε μια ομάδα ως το κεντρικό στοιχείο της ταυτότητας (Kim, 1994 Markus & Kitayama, 1991). Αφηρημένα χαρακτηριστικά (σε αντίθεση με τα συγκεκριμένα, κοινωνικο-δομικά) κατέχουν κεντρική θέση στον ορισμό του Εαυτού (Fiske, Kitayama, Markus, & Nisbett, 1998) στις ατομικιστικές κοινωνίες. Οι προσωπικές απόψεις και στάσεις, όπως επίσης και το θετικό προσωπικό συναίσθημα και το επίτευγμα, εκτιμώνται ιδιαίτερα (Oyserman, & Markus 1993 Triandis, 1995). Από την κολλεκτιβιστική πλευρά, τα ατομικά χαρακτηριστικά που εκτιμώνται αντικατοπτρίζουν τους στόχους του κολλεκτιβισμού, όπως η θυσία για το κοινό καλό και η διατήρηση αρμονικών, ισορροπημένων κοινωνικών σχέσεων (Markus & Kitayama, 1991 Oyserman, 1993 Triandis, 1995).

Οι παράγοντες που προβλέπουν την ατομική ευημερία και την προσωπική συναισθηματική έκφραση είναι σημαντικές πηγές ικανοποίησης στη ζωή στις ατομικιστικές κουλτούρες (Diener & Diener, 1995), ενώ στις κολλεκτιβιστικές η ικανοποίηση στη ζωή φαίνεται να πηγάζει από την ικανοποίηση κοινωνικών ρόλων και την αποφυγή αγνόησης των κοινωνικών υποχρεώσεων (Markus & Kitayama, 1991).

Με όρους αιτιακών αποδόσεων, ο ατομικισμός, στον οποίο ο Εαυτός θεωρείται ως μια σταθερή μονάδα αιτιακής απόδοσης, προβλέπει ότι οι αιτιακές αποδόσεις είναι γενικότερα προσανατολισμένες προς το άτομο παρά προς την κατάσταση ή το κοινωνικό πλαίσιο (Choi, Nisbett, & Norenzayan, 1999). Ο ατομικισμός, επομένως, υποστηρίζει μια αποπλαισιωμένη στρατηγική αιτιακής απόδοσης, κατά την οποία η κοινωνική πληροφορία δεν προκαθορίζεται από το κοινωνικό πλαίσιο. Στον κολλεκτιβισμό, από την άλλη πλευρά, το κοινωνικό πλαίσιο, οι καταστασιακοί περιορισμοί και οι κοινωνικοί ρόλοι επιδρούν σημαντικά στην αιτιακή απόδοση (Miller, 1984 Morris, & Peng, 1994). Όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις και τη συμμετοχή σε κοινωνικές ομάδες, οι ατομικιστικές αξίες ενέχουν μια λογική αντίθεση: παρόλο που οι ομάδες και οι κοινωνικοί δεσμοί είναι απαραίτητοι στα άτομα προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, η περιφρούρηση των κοινωνικών σχέσεων αποτελεί ένα εγχείρημα με κόστος για τα άτομα (Kagitcibaci, 1997). Μια υπόθεση που θα μπορούσε να διατυπωθεί από την παραπάνω αντίφαση είναι ότι η ατομικιστική επικέντρωση, προκειμένου να εξισορροπήσει τα κόστη και τα οφέλη που συνεπάγεται η υπαγωγή σε μια κοινωνική ομάδα, συνέχει με τη σύναψη περιστασιακών και εύθραυστων συμμαχιών (Kim, 1994). Αντίθετα, η σπουδαιότητα της συμμετοχής στην ομάδα φαίνεται να είναι για τους κολλεκτιβιστές προκαθορισμένη, σταθερή και σημαντική, καθώς και η σαφής διάκριση της ενδο-ομάδας από την εξω-ομάδα να αντιστέκεται σταθερά στην όποια αλλαγή (Kim, 1994 Triandis, 1995). Τέλος, επειδή συχνά η έννοια του πολιτισμού εξομοιώνεται, κατά λάθος, με τις έννοιες της εθνικής ομάδας, το οικοπολιτισμικό μοντέλο του Berry το οποίο συνθέτουν διάφοροι οικολογικοί, οικονομικοί, θρησκευτικοί,

δημογραφικοί και άλλοι δείκτες επέτρεψε μια αντικειμενικότερη κατάταξη των κοινωνιών στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής έρευνας. Το μοντέλο αυτό χρησιμοποιήθηκε παραδείγματος χάρι για την μελέτη των σχέσεων μεταξύ περιβαλλοντικού, οικολογικού πλαισίου και ψυχολογικών μεταβλητών, όπως είναι οι αξίες και η υποκειμενική ευημερία (Georgas, van de Vijver, & Berry, 2004).

Ο Hofstede (1980) συνόψισε έναν αριθμό παραγόντων που μπορούν να θεωρηθούν ως πηγή ενός υψηλού εθνικού ατομικιστικού δείκτη, ο οποίος εμπεριέχει έννοιες όπως η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική κινητικότητα, η λιγότερο παραδοσιακή γεωργία και η περισσότερο σύγχρονη βιομηχανία. Από την άλλη, οι ευρύτερες οικογενειακές δομές και οι μικρότεροι οργανισμοί συνδέθηκαν με το χαμηλό δείκτη ατομικισμού. Επιπλέον, εντόπισε τις συνέπειες του χαμηλού βαθμού ατομικισμού στην κοινωνία, αναφερόμενος στην ασυμμετρία της εξουσίας των πολιτικών συστημάτων, στη μείωση της αυτοδιαχείρισης των εργαζομένων, στην ενίσχυση των ενωμένων εργατικών ενώσεων, στην μικρότερη επαγγελματική κινητικότητα και σε πολιτικές και πρακτικές που διαφοροποιούνται σύμφωνα με συγκεκριμένους κοινωνικούς δεσμούς και όχι στη βάση καθολικών αρχών. Ο μέσος όρος του βαθμού ατομικισμού στην πρωτότυπη ταξινόμηση των 39 χωρών ήταν 51, κυμαινόμενος από 95 (ΗΠΑ) έως 12 (Βενεζουέλα). Η Γαλλία κατετάγη στην 11η θέση χαρακτηρισιζόμενη από υψηλά επίπεδα ατομικισμού (71), ενώ η Ελλάδα στην 27η θέση χαρακτηριζόμενη από χαμηλά επίπεδα ατομικισμού (35). Ο Triandis (1995) επισημαίνει ότι, παρόλο που στη Γαλλική κουλτούρα κάποιος μπορεί να συναντήσει μια συνύπαρξη ατομικιστικών (κινητικότητα, φόβος φορολογίας, αντίσταση στην εξουσία, πολιτικός ατομικισμός, μικροί επιχειρηματίες) και κολλεκτιβιστικών χαρακτηριστικών (συγκέντρωση των κέντρων λήψης αποφάσεων στο Παρίσι, οικονομικός σχεδιασμός, κ.λπ.), τα ατομικιστικά στοιχεία φαίνεται να είναι επικρατέστερα των κολλεκτιβιστικών. Στην Ελληνική κουλτούρα, και κυρίως στην παραδοσιακή Ελληνική κουλτούρα, τα κολλεκτιβιστικά στοιχεία είναι κυρίαρχα, συμπεριλαμβανομένων της φροντίδας και της αυ-

το-θυσίας για την ενδο-ομάδα, τη μεγαλύτερη οικειότητα στις κάθετες παρά στις οριζόντιες σχέσεις, τις στενές σχέσεις με την ευρύτερη οικογένεια, την απόδοση μικρότερης σημασίας στην έννοια του Εαυτού, την υποταγή στα πρόσωπα κύρους της ενδο-ομάδας και την περιφρόνηση στα πρόσωπα κύρους της εξω-ομάδας (Triandis, & Vassiliou, 1972). Η μελέτη των αναπαραστάσεων και στάσεων των δύο πληθυσμών όσον αφορά την ατομικότητα και την συλλογικότητα αποβλέπει στην περεταίρω διερεύνηση του βάρους των δύο αυτών ιδεολογικών και πολιτισμικών προσανατολισμών, υπό το πρίσμα της κοινωνικής σκέψης και των στάσεων.

2. Ατομικισμός, Συλλογικότητα και Κοινωνικές Αναπαραστάσεις

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν ένα συγκεκριμένο, κοινωνικά επεξεργασμένο τρόπο σκέψης που αποσκοπεί στην κατανόηση, την ερμηνεία και τη νοηματοδότηση της κοινωνικής πραγματικότητας (βλέπε Moscovici, 1961, 1982, 1998). Αυτή η μορφή κοινωνικής σκέψης επιτρέπει στα μέλη των κοινωνικών ομάδων να διαμορφώνουν στάσεις, γνώμες και αντιλήψεις, βοηθά στη λήψη αποφάσεων και καθοδηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι στενά συνδεδεμένες με την κοινωνική πρακτική (Abric, 1994) και, σύμφωνα με αρκετούς συγγραφείς (π.χ. Beauvois & Joule, 1981), διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στις διαδικασίες μέσω των οποίων οι κοινωνικές πρακτικές εκλογικεύονται και νομιμοποιούνται. Ως ένα υποσύστημα του ευρύτερου συστήματος της ιδεολογίας, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις οριοθετούν και καθορίζουν άλλα υποσυστήματα, όπως είναι οι στάσεις και οι αντιλήψεις (Rouquette & Rateau, 1998).

Ο Moscovici (1961) υποστηρίζει ότι κάθε αντικείμενο μιας κοινωνικής αναπαράστασης μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αντικείμενο στάσεων. Υπό το πρίσμα αυτό, αρκετοί συγγραφείς συμφωνούν στο ότι η κοινωνική αναπαράσταση έχει μια αξιολογική λειτουργία, η οποία επιτρέπει την τοποθέτηση

όλων των στοιχείων της αναπαράστασης κατά μήκος ενός άξονα στάσεων που διαθέτει έναν αρνητικό και ένα θετικό πόλο (Abric & Tafani, 1995. de Rosa, 1993. Moliner, 1995). Οι Moliner και Tafani (1997) αναφέρουν ότι η στάση προς το αντικείμενο μιας κοινωνικής αναπαράστασης προέρχεται από τα αξιολογικά συνιστώσα στοιχεία της αναπαράστασής του. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η αξιολογική πληροφορία που εμπεριέχεται σε μια κοινωνική αναπαράσταση αποτελεί τη βαθύτερη δομή που τα άτομα χρησιμοποιούν για να εκφράσουν τις στάσεις τους.

Στο βαθμό που ο ατομικιστικός *versus* συλλογικός προσανατολισμός αξιών, στο πλαίσιο μιας κοινωνίας, συνδέεται στενά με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της, δηλαδή με το σύνολο των κοινωνικά οικοδομημένων εννοιών, εικόνων, ιδεών και αξιών που δομούν την κοινωνική σκέψη, η ανάλυση της δομής των κοινωνικών αναπαραστάσεων της ατομικότητας και της συλλογικότητας είναι δυνατόν να αναδείξει τόσο τις γνωστικές και αξιακές ιδιαιτερότητες του ατομικισμού και της συλλογικότητας στην συγκεκριμένη κοινωνία, όσο και τις στάσεις της απέναντι στους δυο αυτούς διαμετρικά αντίθετους προσανατολισμούς. Οι διαφορές που είναι δυνατόν να παρατηρηθούν, μεταξύ Ελληνικού και Γαλλικού δείγματος, σε ότι αφορά τόσο το περιεχόμενο των αναπαραστάσεων, δηλαδή τα στοιχεία από τα οποία αποτελούνται, όσο και την κατανομή τους σε κεντρικά και περιφερειακά στοιχεία, κάτι που καθορίζει την οργάνωση και νοηματοδότηση της αναπαράστασης, μπορούν να συμβάλουν σε μια καλλίτερη κατανόηση του βαθμού εξοικείωσης μιας κοινωνίας με τις έννοιες του ατομικισμού και της συλλογικότητας, του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται και αξιολογεί τις έννοιες αυτές, τις στάσεις που της εμπνέουν.

Κυρίως όμως πρέπει να υπογραμμιστεί η δομική συνάφεια που υπάρχει μεταξύ ατομικότητας/συλλογικότητας και κοινωνικών αναπαραστάσεων. Σε τελευταία ανάλυση, κάθε μορφή ιδεολογικού και αξιακού προσανατολισμού δεν πηγάζει από μια κοινωνικά διαμορφωμένη σκέψη της οποίας βασικός ρόλος είναι να διευκολύνει την επικοινωνία και να συντονίσει τις συμπεριφορές και

πράξεις ενός κοινωνικού συνόλου; Εφόσον το δίπολο ατομικισμός/ συλλογικότητα ανήκει στο χώρο των ιδεολογικών σχηματισμών μπορούμε να υποθέσουμε ότι δομείται από ένα σύνολο κοινωνικών αναπαραστάσεων που προάγουν είτε τον ατομικισμό είτε την συλλογικότητα. Οι έρευνες έχουν δείξει πόσο σημαντική είναι η συμβολή των κοινωνικών αναπαραστάσεων στη διαμόρφωση των εν λόγω προτύπων. Παραδείγματος χάρη, ως προς τις συνιστώσες των προτύπων του ατομικισμού και της συλλογικότητας, οι Dubois και Beauvois (2005) έδειξαν ότι ο ατομικισμός δεν έχει τόσο ομοιογενή χαρακτήρα όσο παραδοσιακά υποστηρίζεται. Η αυτάρκεια, η εσωτερικότητα και η σταθερότητα αναπαρίστανται από τα άτομα ως κανονιστικά (normative) στοιχεία του ατομικισμού, ενώ αντιθέτως η προτεραιότητα στους ατομικούς στόχους που χαρακτηρίζει το ατομικιστικό πρότυπο αναπαρίσταται ως μη κανονιστική ή και αντικανονιστική. Οι εργασίες που επικεντρώθηκαν στις κοινωνικές αναπαραστάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε διαφορετικά εθνικά πλαίσια έδειξαν ότι, ενώ τα άτομα μοιράζονται μια θεσμική άποψη σχετικά με το τι είναι τα δικαιώματα του ανθρώπου, παρατηρούνται ωστόσο σημαντικές διαφορές, στο επίπεδο των κοινωνικών αναπαραστάσεων που ανοίκουν σε διαφορετικές εθνότητες, ως προς την οριοθέτηση των ατομικών ελευθεριών αλλά και ως προς τον κρατικό έλεγχο, θέματα που σχετίζονται με τον ατομικιστικό προσανατολισμό (Clémence, Doise, de Rosa et al. 1995). Τέλος οι εργασίες της Staerklé (2005) έδειξαν το ρόλο που παίζουν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις της ετερότητας στην οικοδόμηση της ατομικότητας, διαμέσου πολιτικών αντιθέσεων και πολώσεων που αφορούν την σύγκριση ενδο-ομάδας και ετερότητας.

3. Επιλογή της δομικής προσέγγισης

Η έρευνα που παρουσιάζεται εδώ εντάσσεται στο πλαίσιο της δομικής προσέγγισης των κοινωνικών αναπαραστάσεων, η οποία θεωρεί τις κοινωνικές αναπαραστάσεις γνωστικούς σχηματισμούς που δομούνται σε μεγάλο βαθμό βάσει της

εμπειρία, της κοινωνικής διαπραγμάτευσης και των κοινωνικών ανταλλαγών (βλέπε Abric, 1994. Abric & Tafani, 1995. Flament, 1994). Η δομική προσέγγιση υποστηρίζει ότι οι αναπαραστάσεις αποτελούνται από ένα κεντρικό πυρήνα που περιέχει τα στοιχεία που ορίζουν το εν λόγω κοινωνικό αντικείμενο, το οργανώνουν και του προδίδουν νόημα και σε περιφερειακά στοιχεία, που αφορούν σε έννοιες πιο συγκεκριμένες για ορισμένες κοινωνικές ομάδες ή άτομα ή πιο αντιπροσωπευτικές της διαδικασίας εξέλιξης της κοινωνικής σκέψης. Τα περιφερειακά στοιχεία είναι, επομένως, περισσότερο μεταβλητά και αναπαριστούν ατομικές αντιλήψεις που μπορούν να αλλάξουν σχετικά εύκολα (βλ Vergès, 1994).

Η προτίμηση της δομικής προσέγγισης στηρίζεται τόσο στην δυνατότητα που μας παρέχει σύγκρισης μεταξύ δομής των αναπαραστάσεων, όσο, κυρίως, και στην κατανόηση, μέσω της ανάλυσης του κεντρικού πυρήνα, του νοήματος και της οργάνωσης των στοιχείων που συνθέτουν την αναπαράσταση. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι η δομική προσέγγιση είναι μια μέθοδος που μας παρέχει πλούσια πληροφορία ως προς το νόημα της αναπαράστασης, εξοικονομώντας, παράλληλα, τα μέσα συλλογής των δεδομένων από τα οποία αντλείται η πληροφορία αυτή.

Συνοψίζοντας, ο σκοπός αυτής της μελέτης ήταν να διερευνηθεί το περιεχόμενο, τη δομή και την εσωτερική αξιολογική λογική των αναπαραστάσεων των εννοιών της «ατομικότητας» και της «συλλογικότητας» σε δύο πληθυσμούς (Ελληνικό και Γαλλικό), οι οποίοι θεωρητικά θα πρέπει να παράγουν διαφορετικές αναπαραστάσεις ως προς τις δύο έννοιες.

Με βάση το παραπάνω θεωρητικό υπόβαθρο, υποθέσαμε ότι τόσο η δομή των αναπαραστάσεων της «ατομικότητας» και της «συλλογικότητας» (Υπόθεση 1), όσο και η αξιολογική εκτίμηση, από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, των συνειρμών που παρήγαγαν για τις έννοιες της συλλογικότητας και της ατομικότητας (Υπόθεση 2), θα αντιστοιχούν σε μια τάση θετικότερης αξιολόγησης της «συλλογικότητας» στον ελληνικό πληθυσμό και μια τάση θετικότερης αξιολόγησης της «ατομικότητας» στο γαλλικό πληθυσμό.

4. Μέθοδος

Δείγμα

Στην έρευνα συμμετείχαν 109 Έλληνες και 68 Γάλλοι φοιτητές τμημάτων Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και του Πανεπιστημίου Paris 5 αντίστοιχα. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ένα σύντομο ερωτηματολόγιο κατά άτομο και η συλλογή των δεδομένων έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του μαθήματος με δική τους απόφαση συμμετοχής.

Μέθοδος

Τα δεδομένα σχετικά με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της «ατομικότητας» και της «συλλογικότητας» συλλέχθηκαν με τη μέθοδο των ελεύθερων συνειρμών. Ζητήθηκε από τα άτομα να συμπληρώσουν δύο έργα ανάκλησης, στη μητρική τους γλώσσα, τα οποία εισήχθησαν με την οδηγία: «Γράψε τις λέξεις που σου έρχονται πρώτες στο μυαλό όταν σκέφτεσαι τη λέξη...». Στο πρώτο έργο, η λέξη ερέθισμα ήταν «συλλογικότητα» (στα Γαλλικά «collectivité»), ενώ στο δεύτερο έργο η λέξη-ερέθισμα ήταν «ατομικότητα» (στα Γαλλικά «individualité»). Ο όρος «συλλογικότητα» προτιμήθηκε έναντι του όρου «κολλεκτιβισμός» και ο όρος «ατομικότητα» έναντι του όρου «ατομικισμός» για λόγους σχετικούς με το ιδεολογικό βάρος που φέρουν οι τελευταίες. Τα άτομα του ελληνικού πληθυσμού κλήθηκαν να συνδέσουν το πολύ τρεις λέξεις με τη λέξη-ερέθισμα, ενώ του γαλλικού πληθυσμού το πολύ πέντε λέξεις. Μετά την ολοκλήρωση του έργου των ελεύθερων συνειρμών, κλήθηκαν να σημειώσουν δίπλα από κάθε λέξη που είχαν ανακαλέσει ένα σύμβολο, προκειμένου να υποδείξουν αν αποδίδουν θετική (+), αρνητική (-) ή ουδέτερη (=) αξία, συναίσθημα ή εμπειρία στον παραγόμενο συνειρμό.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση των δομικών χαρακτηριστικών των μελετούμενων κοινωνικών αναπαραστάσεων προτάθηκε από τον Vergès (1994). Η τεχνική αφορά στη διασταύρωση δύο κριτηρίων που επιτρέπουν τη διάκριση μεταξύ των στοιχείων της αναπαράστασης που είναι ταυτόχρονα σημαντικά και εξέχοντα από

εκείνα που δεν είναι ή είναι λιγότερο. Τα δύο αυτά κριτήρια είναι τα εξής: (α) η ποσοτική σημαντικότητα ή συχνότητα εμφάνισης κάθε όρου, η οποία επιτρέπει τη διάκριση μεταξύ πλειοψηφικών ή μειοψηφικών όρων, και (β) το ποιοτικότερο και ατομικότερο κριτήριο της σειράς εμφάνισης μιας λέξης, το οποίο είναι ενδεικτικό της περισσότερο ή λιγότερο σημαντικής σχέσης που αποδίδουν τα άτομα μεταξύ της λέξης-συνειρμού και του αντικειμένου της κοινωνικής αναπαράστασης. Η διασταύρωση αυτών των δύο κριτηρίων καταλήγει στην ταξινόμηση των συνιστώντων στοιχείων της αναπαράστασης σε μία μήτρα τεσσάρων κελιών, εκ των οποίων αυτό που συγκεντρώνει τα στοιχεία με τη μεγαλύτερη συχνότητα και τη χαμηλότερη σειρά (αυτά που εμφανίζονται στην πρώτη θέση) περιέχει τα πιο σημαντικά και τα πιο έκδηλα στοιχεία και αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα της αναπαράστασης. Το κάτω και δεξιά κελί της μήτρας (σπάνια στοιχεία με υψηλή σειρά βρίσκονται δηλαδή μεταξύ της 3ης και της 5ης θέσης και όχι στην 1η), αναδεικνύει τα περιφερειακά στοιχεία της αναπαράστασης. Τέλος, στα δύο υπόλοιπα κελιά, τα κριτήρια δεν έχουν συνεκτική σχέση μεταξύ τους, καθώς το ένα από τα δύο είναι σημαντικό και το άλλο όχι. Τα στοιχεία που βρίσκονται σε αυτά τα δύο κελιά συμπεριλαμβάνονται στην περιφερειακή ζώνη της αναπαράστασης αλλά αφορούν στο δυναμικό και ευέλικτο χαρακτήρα της και τον μετασχηματισμό της με το πέρασμα του χρόνου. Η υψηλή και χαμηλή συχνότητα και σειρά εμφάνισης, ορίστηκαν σύμφωνα με την υψηλότερη και τη χαμηλότερη τιμή τους σε σχέση με το μέσο όρο του συνόλου των συχνοτήτων και το μέσο όρο του συνόλου των σειρών εμφάνισης (Sakalaki, 2001).

Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από τον ελληνικό πληθυσμό αναλύθηκαν με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από το γαλλικό πληθυσμό αναλύθηκαν με το λογισμικό πρόγραμμα EVOC (Scano, Junique, & Vergès, 2002).

Οι αξιολογήσεις των στοιχείων που συνδέονται με τις λέξεις-ερεθίσματα γίνονταν μετά την ολοκλήρωση των έργων των ελεύθερων συνειρμών, όπου και οι συμμετέχοντες/-ουσες καλούνταν

να σημειώσουν με ένα σύμβολο δίπλα από κάθε λέξη που είχαν γράψει αν η λέξη είχε μια θετική, ουδέτερη ή αρνητική αξία ή νόημα για αυτούς/-ές.

4. Αποτελέσματα

Δομή της αναπαράστασης της συλλογικότητας

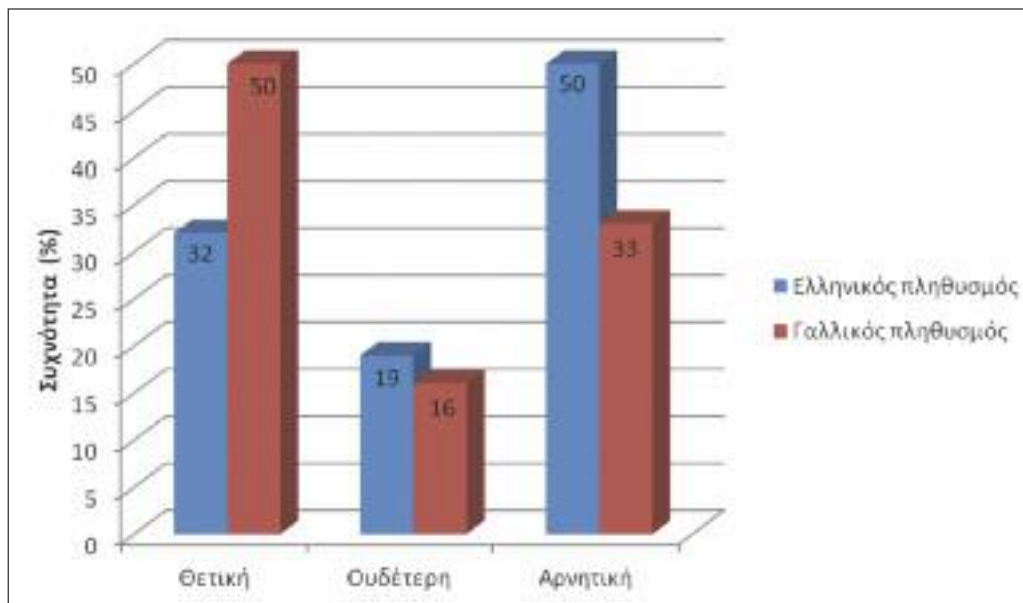
Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε αρχικά ότι ένα στοιχείο του κεντρικού πυρήνα της αναπαράστασης της συλλογικότητας είναι κοινό για τους δύο πληθυσμούς. Το στοιχείο αυτό έχει ουδέτερο αξιολογικό βάρος. Πρόκειται για μια περιγραφική κατηγορία, η οποία αναφέρεται σε μεγαλύτερους ή μικρότερους κοινωνικούς σχηματισμούς, εμπειρόχοντας λέξεις όπως «κοινότητες», «κοινωνία», «ομάδα», «κοινωνική ομάδα», κ.λπ. Ωστόσο, ο κεντρικός πυρήνας διαφέρει στον ελληνικό πληθυσμό ως προς το ότι, ενώ το παραπάνω περιγραφικό στοιχείο είναι πρωτεύον στο γαλλικό δείγμα, στο ελληνικό δείγμα το πρωτεύον στοιχείο είναι μια άλλη κατηγορία που αναφέρεται σε θέματα όπως «σύμπραξη», «συνεργασία», «εργασία» ή «κοινωνικός συντονισμός». Αυτή η διάκριση που αφορά τον κεντρικό πυρήνα τροποποιεί τη δομή της ελληνικής αναπαράστασης της συλλογικότητας και φαίνεται, σε ένα βαθμό, να σχετίζεται με τη θετικότερη αξιολόγηση της συλλογικότητας στον ελληνικό πληθυσμό. Η αναπαράσταση του ελληνικού πληθυσμού ορίζεται από την κεντρική θέση που κατέχει μια κατηγορία που υποδηλώνει αξίες κοινωνικής χρησιμότητας (συνεργασία και συντονισμός), σε συνδυασμό με περιφερειακά στοιχεία τα οποία όλα σχεδόν σχετίζονται με προκοινωνικές δραστηριότητες και αξίες, όπως είναι η αλληλεγγύη, η επικοινωνία, η επίτευξη κοινών στόχων, οι σχέσεις, δηλαδή με έννοιες σχετικές με εκείνες που αποτελούν τον κεντρικό πυρήνα. Η μεγαλύτερη συνάφεια της συνεργασίας με τα συλλογικά πρότυπα είναι γνωστή. Ο προσανατολισμός προς την συλλογικότητα συσχετίζεται ακόμη με συνεργατικότερες στάσεις και συμπεριφορές στο πεδίο των οικονομικών ανταλλαγών (Sakalaki, Kazi, & Karamanoli, 2007. Sakalaki, Richardson, & Sotiriou, 2013).

Εν κατακλείδι, τα ευρήματα φανερώνουν ότι η έννοια της συλλογικότητας για τον ελληνικό πληθυσμό αναφέρεται σε αντιλήψεις σχετικές με τις κοινωνικές σχέσεις, τη συνεργασία, τους κοινωνικούς δεσμούς, την επικοινωνία, ενώ στο γαλλικό πληθυσμό, ο κεντρικός πυρήνας αποτελείται από τον ουδέτερο αξιολογημένο όρο των «κοινωνικών ομάδων» και τα περιφερειακά στοιχεία αναφέρονται είτε σε διαπροσωπικές προ-κοινωνικές αξίες («αμοιβαία βοήθεια», «φιλία», «σεβασμός») είτε σε συνεργατικές συμπεριφορές («συνεργατικός», «μοίρασμα», «ανταλλαγή»).

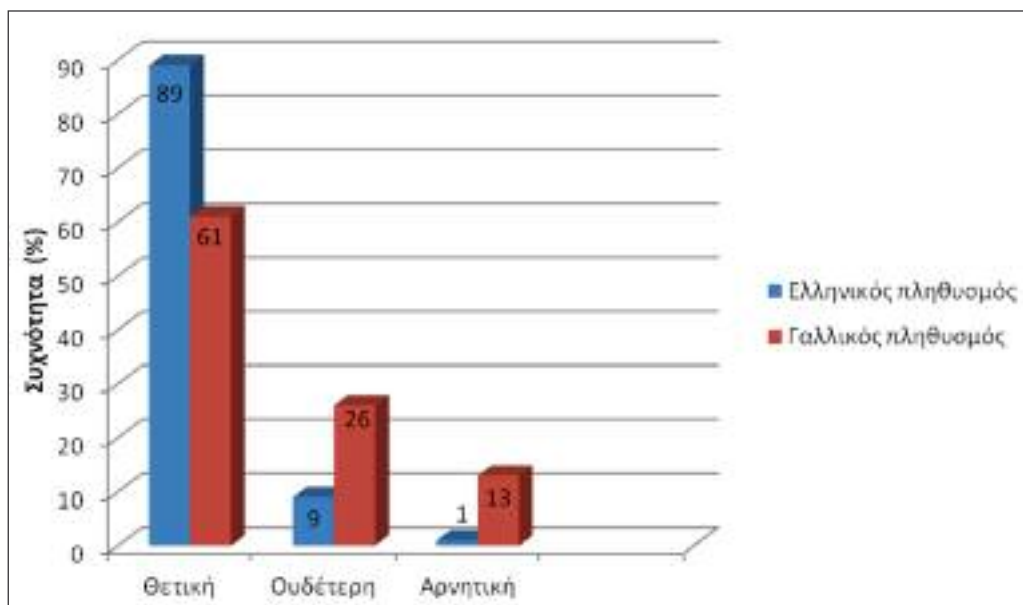
Δομή της αναπαράστασης της ατομικότητας

Παρόλο που αρκετά στοιχεία της αναπαράστασης της ατομικότητας είναι κοινά στους δύο πληθυσμούς («εγωισμός», «μοναξιά», «μοναδικότητα»), η δομή της αναπαράστασης τους διαφέρει. Πιο συγκεκριμένα, το κύριο στοιχείο του κεντρικού πυρήνα στον ελληνικό πληθυσμό ήταν ο «εγωισμός». Συνεκτικά με το κύριο στοιχείο του κεντρικού πυρήνα, τα περιφερειακά στοιχεία ήταν η ατομική επιτυχία, η μοναξιά, η ατομική φιλοδοξία, η ανάπτυξη του εαυτού δηλαδή θέματα που παραπέμπουν σ' ένα κοινωνικά μη αποδεκτό, φίλαυτο και εγωιστικό πρότυπο. Στο γαλλικό πληθυσμό το κύριο στοιχείο του κεντρικού πυρήνα ήταν η «μοναξιά», ακολουθούμενη από τον «εγωισμό» και τον όρο «ιδιωτικός», ενώ τα περιφερειακά στοιχεία είναι πιο διαφοροποιημένα και αναφέρονται σε θετικές έννοιες και αξίες όπως είναι η αυτονομία, η ελευθερία, η ηρεμία, η προσωπικότητα, ο εαυτός. Ίσως το νόημα μιας τέτοιας αναπαράστασης είναι ότι η μοναξιά είναι το τίμημα για να απολαύσει κανείς τις θετικές εμπειρίες με τις οποίες συνδέεται ο ατομικισμός. Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι και στους δύο πληθυσμούς οι συνειρμοί που αφορούσαν στις περισσότερο θετικές όψεις της ατομικότητας, όπως η αυτονομία, η ελευθερία, τα ατομικά δικαιώματα, η επιτυχία, η προσωπική ανάπτυξη κ.λπ., βρίσκονται στην περιφέρεια της αναπαράστασης.

Τέλος, ο υψηλότερος αριθμός ελλিপών απαντήσεων στον ελληνικό πληθυσμό θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μια δυσκολία του συγκεκριμέ-

Διάγραμμα 1
Αξιολόγηση της ατομικότητας.

Διάγραμμα 2
Αξιολόγηση της συλλογικότητας.

Πίνακας 1
Αξιολόγηση των συνειρμών της συλλογικότητας στον ελληνικό και στον γαλλικό πληθυσμό

Αξιολόγηση της συλλογικότητας		Ελληνικός πληθυσμός	Γαλλικός πληθυσμός	Σύνολο	
	Αρνητική	Συχνότητα	3	34	37
		Συχνότητα (%)	1.7	12.6	8.3
		Προσαρμοσμένο υπόλοιπο	-4.1	4.1	
	Ουδέτερη	Συχνότητα	16	70	86
		Συχνότητα (%)	9	26	19.3
		Προσαρμοσμένο υπόλοιπο	-4.4	4.4	
	Θετική	Συχνότητα	158	165	323
		Συχνότητα (%)	89.3	61.3	72.4
		Προσαρμοσμένο υπόλοιπο	6.5	-6.5	
Σύνολο	Συχνότητα	177	269	466	
	Συχνότητα (%)	100	100	100	

Σημείωση: $\chi^2(2)=42.88, p < .001$.

νου πληθυσμού να παράγει αυθόρμητους συνειρμούς για την ατομικότητα και δυσφορία ή αμηχανία που βιώνει ο συγκεκριμένος πληθυσμός απέναντι στην έννοια αυτή.

Αξιολογική διάσταση των ελεύθερων συνειρμών

Ο ελληνικός πληθυσμός αξιολόγησε περισσότερο θετικά τους συνειρμούς που παρήχθησαν από τη λέξη-ερέθισμα «συλλογικότητα» (82.27% των ελεύθερων συνειρμών του ελληνικού πληθυσμού έναντι 61.23% του γαλλικού πληθυσμού σημειώθηκαν με θετικό σύμβολο). Τα ποσοστά αυτά αντανακλούν το συνολικό αριθμό των συνειρμών τους οποίους οι συμμετέχοντες/-ουσες αξιολόγησαν με ένα σύμβολο. Κανείς από το γαλλικό πληθυσμό δεν παρέλειψε να αξιολογήσει τους συνειρμούς που παρήχθησαν, ενώ για τον ελληνικό

πληθυσμό 177 σύμβολα καταγράφηκαν για τους συνειρμούς που αφορούσαν τη συλλογικότητα και 139 για τους συνειρμούς που αφορούσαν την ατομικότητα. Η θετικότερη στάση του ελληνικού πληθυσμού προς την έννοια της συλλογικότητας επιβεβαιώνεται και από τα χαμηλότερα ποσοστά των ουδέτερων ή αρνητικών συμβόλων (Διάγραμμα 2).

Όσον αφορά την αξιολόγηση των συνειρμών της ατομικότητας, παρατηρήθηκε το αντίθετο φαινόμενο: ο ελληνικός πληθυσμός αξιολόγησε λιγότερο θετικά σε σχέση με το γαλλικό πληθυσμό τους ελεύθερους συνειρμούς του (31.6% έναντι 50.4% αντίστοιχα). Αντιθέτως, ο ελληνικός πληθυσμός χρησιμοποίησε περισσότερο αρνητικά σύμβολα για να αξιολογήσει τους συνειρμούς του σε σχέση με την ατομικότητα συγκρινόμενος με το γαλλικό πληθυσμό (49.64% και 33% αντίστοιχα, βλέπε Διάγραμμα 1).

Πίνακας 2
Αξιολόγηση των συνειρμών της ατομικότητας στον ελληνικό και στον γαλλικό πληθυσμό

Αξιολόγηση της συλλογικότητας		Ελληνικός πληθυσμός	Γαλλικός πληθυσμός	Σύνολο	
	Αρνητική	Συχνότητα	69	109	178
		Συχνότητα (%)	49.6	33.3	38.2
		Προσαρμοσμένο υπόλοιπο	3.3	-3.3	
	Ουδέτερη	Συχνότητα	26	53	79
		Συχνότητα (%)	18.7	16.2	17
		Προσαρμοσμένο υπόλοιπο	.7	.7	
	Θετική	Συχνότητα	44	165	209
		Συχνότητα (%)	31.7	50.5	44.8
		Προσαρμοσμένο υπόλοιπο	-3.7	3.7	
Σύνολο	Συχνότητα	139	327	466	
	Συχνότητα (%)	100	100	100	

Σημείωση: $\chi^2(2) = 14.84, p < .01$.

Οι διαφορές που παρατηρήθηκαν στον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες/-ουσες αξιολόγησαν τους συνειρμούς τους σε σχέση με την έννοια της «συλλογικότητας» στους δύο πληθυσμούς ήταν στατιστικά σημαντικές [$\chi^2(2) = 42.88, p < .001$]. Προκειμένου οι διαφορές να είναι στατιστικά σημαντικές, το προσαρμοσμένο υπόλοιπο που αντιστοιχεί σε καθένα από τα κελιά θα πρέπει να είναι μικρότερο του -2 και μεγαλύτερο του 2. Επομένως, τα ευρήματα που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 επιβεβαιώνουν ότι οι διαφορές που παρουσιάστηκαν παραπάνω είναι όλες στατιστικώς σημαντικές. Ο Πίνακας 2 επιβεβαιώνει τις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ του γαλλικού και του ελληνικού πληθυσμού όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο αξιολογούν τους συνειρμούς τους για την έννοια της ατομικότητας [$\chi^2(2) = 14.84, p < .01$].

5. Συζήτηση

Τα δεδομένα επαλήθευσαν τις υποθέσεις μας και έδειξαν ότι η δομή των αναπαραστάσεων της ατομικότητας και της συλλογικότητας είναι διαφορετική στους δύο πληθυσμούς. Συγκεκριμένα, στον ελληνικό πληθυσμό, οι αναπαραστάσεις της συλλογικότητας αφορούν σχεδόν αποκλειστικά στοιχεία που έχουν να κάνουν με την συνεργασία και τις κοινωνικές σχέσεις. Η συνεργασία είναι το κύριο στοιχείο του κεντρικού πυρήνα της αναπαραστάσης στον ελληνικό πληθυσμό, ενώ το κύριο και μοναδικό στοιχείο του κεντρικού πυρήνα της αναπαραστάσης στον γαλλικό πληθυσμό είναι η ουδέτερη και περιγραφική, παρά κανονιστική, αντίληψη των «κοινωνικών σχηματισμών». Τέλος, ο γαλλικός πληθυσμός αξιολόγησε τους ελεύθερους συνειρμούς του για την έννοια της «συλλο-

γικότητας» περισσότερο αρνητικά από ότι ο ελληνικός πληθυσμός.

Το κύριο στοιχείο του κεντρικού πυρήνα της αναπαράστασης της ατομικότητας για τον ελληνικό πληθυσμό είναι ο εγωισμός, που αφορά μια ατομική απόδοση που είναι μάλλον αρνητικά αξιολογημένη, εφόσον στις περισσότερες κοινωνίες θεωρείται ότι έχει μικρή ή καθόλου κοινωνική χρησιμότητα και εξυπηρετεί κυρίως ατομικά συμφέροντα (Beauvois, Dubois, & Peeters, 1999). Η υψηλή συχνότητα των μη απαντήσεων στη λέξη-ερέθισμα «ατομικότητα» για τον ελληνικό πληθυσμό, μπορεί να ερμηνευθεί ως μια ένδειξη της δυσκολίας του Ελληνικού δείγματος να παράξει συνειρμούς, μια δυσκολία που, σε κάθε περίπτωση, είναι μεγαλύτερη από αυτή που οι Γάλλοι φάνηκε να βιώνουν. Το εύρημα αυτό υποδεικνύει ότι ο ελληνικός πληθυσμός μπορεί να ενδιαφέρεται λιγότερο, ή να νιώθει πιο άβολα, όταν σκέφτεται την έννοια του ατομικισμού. Η μοναξιά, που είναι μια εμπειρία ή μια κατάσταση που συχνά συνδέεται με τον ατομικισμό στις σύγχρονες κοινωνίες, αποτελεί το κύριο στοιχείο του κεντρικού πυρήνα της αναπαράστασης της ατομικότητας στον γαλλικό πληθυσμό. Επομένως, οι αναπαραστάσεις της ατομικότητας φαίνεται να έχουν έναν περισσότερο αμφίθυμο –αν όχι αρνητικό– χαρακτήρα και στους δύο πληθυσμούς. Εντούτοις, η περιφερειακή ζώνη της γαλλικής αναπαράστασης εμπεριέχει ένα μεγαλύτερο φάσμα θετικών όψεων της ατομικότητας, με έννοιες όπως ελευθερία, αυτονομία, χαρακτήρας, ηρεμία. Επιπλέον, ο γαλλικός πληθυσμός παρήγαγε μια περισσότερο θετική αξιολόγηση των συνειρμών του με τη λέξη «ατομικότητα» από ότι ο ελληνικός πληθυσμός.

Οι στάσεις των συμμετεχόντων απέναντι στα στοιχεία που συνθέτουν τις αναπαραστάσεις τους δείχνουν ότι οι Γάλλοι αξιολογούν θετικότερα την ατομικότητα, ενώ οι Έλληνες έχουν θετικότερες στάσεις για την συλλογικότητα. Επομένως τόσο η δομική όσο και η στασιακή διάσταση της ανάλυσης υπογραμμίζουν τις διαφορές στον κυρίαρχο προσανατολισμό των δυο δειγμάτων.

Ενας από τους περιορισμούς της αναθεωρημένης αυτής εργασίας συνίσταται στο ότι δεν εξετάστηκαν όλες οι εργασίες που παράχθηκαν πά-

νω στο συγκεκριμένο αντικείμενο κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την προηγούμενη δημοσίευσή της μέχρι σήμερα. Επίσης θα είχε ενδιαφέρον η επανάληψη της έρευνας στις σημερινές συνθήκες, με πιο διαφοροποιημένες μεθόδους ανάλυσης των κοινωνικών αναπαραστάσεων, για να διαπιστωθούν ενδεχόμενες αλλαγές που προέκυψαν ως προς τον κυρίαρχο προσανατολισμό αξιών, προς την ατομικότητα ή την συλλογικότητα, στις δυο υπό εξέταση κοινωνίες. Ο γοργός ρυθμός ιστορικών και κοινωνιο-οικονομικών αλλαγών που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες είναι δυνατόν να έχει επιφέρει σημαντικές ιδεολογικές διαφοροποιήσεις στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ειδικότερα σε περίοδο ανακατατάξεων και ιδεολογικών εξελίξεων που διαμεσολαβεί η οικονομική κρίση.

Μολονότι οι πληθυσμοί που συμμετείχαν στην έρευνα δεν μπορούν να θεωρηθούν ως αντιπροσωπευτικά δείγματα, τα ευρήματα τείνουν να υποβάλλουν την υπόθεση ότι οι νοτιοανατολικές Ευρωπαϊκές κουλτούρες είναι περισσότερο προσανατολισμένες προς τη συλλογικότητα την οποία αξιολογούν θετικότερα σε σύγκριση με τις δυτικές ή βόρειες. Θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθούν οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες αυτών των διαφορών, αλλά και οι επιπτώσεις τους στις σχέσεις μεταξύ βορείων και νοτίων λαών της Ευρώπης, ειδικότερα εν μέσω γενικευμένης κοινωνιακής και οικονομικής κρίσης.

Βιβλιογραφία

- Abric, J. C. (1994). *Pratiques Sociales et Représentations*. Paris: PUF.
- Abric, J. C., & Tafani, E. (1995). Nature et fonctionnement du noyau central d'une représentation sociale: La représentation de l'Entreprise. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 28, 22-31.
- Baumeister, R. F. (1998). The self. In D.T. Gilbert, S.T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (Vol. 1, 680-740). New York: McGraw-Hill.
- Beauvois, J. L., Dubois, N., & Peeters, G. (1999). L'évaluation personologique. In J. L. Beauvois, N. Dubois & W. Doise (Eds). *La Construction Sociale de la Personne*. Grenoble: PUG.

- Beauvois, J. L. & Joule, R. V. (1981) *Soumission et idéologies*. Paris: PUF.
- Bond, M. H. (2002). Reclaiming the individual from Hofstede's ecological analysis – A 20-year odyssey: Comment on Oyserman et al. (2002). *Psychological Bulletin*, 128, 73-77.
- Choi, I., Nisbett, R. E., & Norenzayan, A. (1999). Causal attribution across cultures: Variation and universality. *Psychological Bulletin*, 125, 47-63.
- Clémence, A., Doise, W., de Rosa, A. S., & Gozalez, L. (1995). La représentation sociale des droits de l'homme: Une recherche internationale sur l'étendue et les limites de l'universalité. *International Journal of Psychology*, 30, 181-212.
- de Rosa, A. S. (1993). Social Representations and Attitudes: problems of coherences between the theoretical definition and procedure of research. *Papers on Social Representations*, 3 (2), 178-192.
- Diener, E., & Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.
- Dubois, N., & Beauvois, J.-L., (2005). Normativeness and Individualism. *European Journal of Social Psychology*, 35, 123-146.
- Fiske, A. P. (2002). Using individualism and collectivism to compare cultures – A critique of the validity and measurement of the constructs: Comment on Oyserman et al. (2002). *Psychological Bulletin*, 128, 78-88.
- Fiske, A. P., Kitayama, S., Markus, H. R., & Nisbett, R. E. (1998). The cultural matrix of social psychology. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (Vol. 2, 915-981). New York: McGraw-Hill.
- Flament, C. (1994). Structure, dynamic et transformation sans rupture d'une représentation sociale. In J.C. Abric (Ed.), *Pratiques Sociales et Représentations*. Paris: PUF.
- Georgas, J. (1989). Changing Family Values in Greece From Collectivists to Individualists. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 20, 1, 80-91.
- Georgas, J., Berry, J.W., Fons, J.R., van de Vijver, Kagitçibasi, C., Poortinga, Y.H. (2006). *Families Accros Cultures. A 30 Nation Psychological Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Georgas, J., van de Vijver, F. G. R., & Berry, J. W. (2004). the Ecocultural Framework, Ecosocial Indices, and Psychological Variables in Cross-Cultural Research, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 35, 1, 74-96.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills CA: Sage.
- Hui, C. H. (1988). Measurement of individualism-collectivism. *Journal of Research in Personality*, 22, 17-36.
- Kagitçibasi, C. (1997). Individualism and collectivism. In J. Berry, M. Segall, & C. Kagitçibasi (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology* (Vol. 3, 1-49). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Kim, U. (1994). Individualism and collectivism: Conceptual clarification and elaboration. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitçibasi, S-C. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and Collectivism. Theory, Method, and Applications*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kitayama, S. (2002). Culture and basic psychological processes: Toward a system view of culture. *Psychological Bulletin*, 128, 89-96.
- Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Miller, J. G. (1984). Culture and the development of everyday social explanation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (5), 961-978.
- Miller, J. G. (2002). Bringing culture to basic psychological theory: Beyond individualism and collectivism: Comment on Oyserman et al. (2002). *Psychological Bulletin*, 128 (1), 97-109.
- Moliner, P. (1995). A two-dimensional model of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 25 (1), 27-40.
- Moliner, P., & Tafani, E. (1997). Attitudes and social representations: A theoretical and experimental approach. *European Journal of Social Psychology*, 27, 687-702.
- Morris, M. W., & Peng, K. (1994). Culture and cause: American and Chinese attributions for social and physical events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (6), 949-971.
- Moscovici, S. (1961). *La psychanalyse: Son Image et son Public*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1982). The coming era of representations. In J. P. Codol & J. P. Leyens (Eds.), *Cognitive Analysis of Social Behaviour*. The Hague: MartinusNijhoff.
- Moscovici, S. (1998). The history and actuality of social representations. In U. Flick (Ed.), *The Psychology of the Social*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Oyserman, D. (1993). The lens of personhood: Viewing the self and others in a multicultural society. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 993-1009.
- Oyserman, D., Kimmelmeier, M., & Coon, H. M. (2002). Cultural psychology, a new look: Reply to Bond (2002), Fiske (2002), Kitayama (2002), and Miller (2002). *Psychological Bulletin*, 128, 110-117.
- Oyserman, D., & Markus, H. R. (1993). The sociocultural self. In J. Suls (Ed.), *Psychological Perspectives on the Self* (Vol. 4, 187-220). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rouquette, M.-L. & Râteau, P. (1998). *Introduction à l'étude des Représentations Sociales*. Grenoble : PUG.
- Σακαλάκη, Μ., (1984). *Κοινωνικές ιεραρχίες και σύστημα αξιών: Ιδεολογικές δομές στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1900-1980*. Αθήνα, Εκδόσεις Κέδρος.
- Sakalaki, M., (2001). La confiance: Approche structurale de ses représentations chez les jeunes de trois capitales européennes. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 49, 48-60.
- Sakalaki, M., Bastounis, M., & Ferentinos, S., (2005). Structural and attitudinal approach of social representations of individuality and collectivity in a Greek and a French sample. *Ψυχολογία/Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society*, 1, 12, pp.70-84.
- Sakalaki, M., Kazi, S., & Karamanoli, V. (2007). Do individualists have a higher opportunistic propensity than collectivists? Individualism and economic cooperation. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 20, 59-76.
- Sakalaki, M., Richardson, C., & Sotiriou, P. (2013). Group membership overrides dispositional variables in the determination of reciprocation of trust in a game situation, *Revue Internationale de Psychologie Sociale/ International Review of Social psychology*, 26, 4, 79-92.
- Scano, S., Junique, C., & Vergès, P. (2002). *Ensemble de programmes permettant l'analyse des évocations, EVOC2000 [Manuel software]*. Aix-en-Provence, France.
- Staerklé, C. (2005). L'idéal démocratique perverti: représentations antagonistes dans la mise en al-térité du non-Occident. In M. Sanchez-Mazas et L. Licata (Eds.) *L'autre: Regards psychosociaux* (pp. 117-148). Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
- Triandis, H. C., & Vassiliou, V. (1972). A comparative analysis of subjective culture. In H. C. Triandis (Ed.), *The Analysis of Subjective Culture*. New York: Wiley.
- Vergès, P. (1994). Approche du noyau central: Propriétés quantitatives et structurales. In C. Guimelli (Ed.) *Structures et Transformations des Représentations Sociales*. Paris: Delachaux et Niestlé.

Studying the orientation of values towards individualism or collectivism through the structural and attitudinal approach of social representation of individuality and collectivity in a Greek and a French sample

MARIA SAKALAKI¹

ABSTRACT

This study focuses on social representations about the constructs of individuality and collectivity in two European capitals. The structure as well as the attitudinal dimension of social representations was explored through a material collected by the method of free associations and analyzed by the structural approach proposed by P. Vergès. Participants (68 Psychology students from the University of Paris 5 and 109 Psychology students from Panteion University) filled out a questionnaire. Based on the examination of previous studies, we hypothesized that the Greek sample would produce more positive associations and more positive evaluation of the terms associated to collectivity than the French sample and that the French sample would produce more positive associations and a more positive evaluation of the terms associated to individuality. The structure of social representations for the two samples should also confirm these differences, highlighting through the central and peripheral elements of the representations that the Greek sample favors collectivism compared to the French sample and inversely that the French sample favors individuality compared to the Greek sample. The findings confirm our hypotheses.

Keywords: Individualism, Collectivism, Social representations, Values, Attitudes.

1. *Address:* Professor of Social Psychology, Panteion University, Department of Psychology, Athens. E-mail: sakalaki@panteion.gr, saka@otenet.gr